

ارزیابی مولفه های تاثیرگذار فرهنگ معماری غرب در دوران مدرن بر ساختار کالبدی و تزئینی عمارت باغ های دوره قاجار شهر شیراز (نمونه موردی: عمارت باغ ارم، عمارت باغ عفیف آباد، عمارت نارنجستان قوام، عمارت منشی باشی)

فاطمه نکوئی مهر^۱، حسین سلطانزاده^{۲*}، شروین میرشاهزاده^۳

^۱ پژوهشگر دکتری، گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
^۲ استاد، گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران. نویسنده مسئول
^۳ استادیار، گروه معماری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۳۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۱۰/۱۶

چکیده

در دوره قاجاریه به دلیل ارتباط ایران با سایر کشورها و تحولاتی که در زمینه های فرهنگی و سیاسی رخ داد، تفاوت هایی نیز در تفکرات، گرایش و شیوه های هنر و معماری ایران ایجاد شد. این تاثیرات که بیشتر در بناهای مسکونی اشراف نمود پیدا کرده بود، در تمامی اجزای بنا از کالبد تا تزئینات رخ داده است. این تاثیرپذیری تا به حدی بوده است که در اواخر دوره ناصری سبک معماری بناها تلفیقی از معماری سنتی ایران و غرب بود. لذا این پرسش مطرح می شود که چه مولفه هایی از فرهنگ و معماری غرب بر ساختار کالبدی و تزئینی عمارت باغ های دوره قاجار در شیراز تاثیرگذار بوده است؟ بنابراین در پژوهش انجام شده سعی بر آن است تا با بررسی ویژگی های کالبدی و تزئینی عمارت باغ های دوران قاجار موجود در شهر شیراز تاثیر هنر و فرهنگ معماری غرب را بر آن ها بررسی شود نماید. طرح پژوهشی ترکیبی مورد استفاده در این پژوهش از نوع طرح همسوسازی و مدل همگرا است. در بخش کیفی مطالعه موردی چهارباغ عمارت مربوط به عصر قاجار در شهر شیراز (عمارت باغ ارم، عمارت باغ عفیف آباد، عمارت باغ نارنجستان قوام و عمارت باغ منشی باشی) صورت گرفته است. داده های مربوطه از طریق مراجعه پژوهشگر و مشاهده سازه ها و ثبت ویژگی های کالبدی و تزئینی متناسب با سوال پژوهش گردآوری گردیدند. تحلیل یافته ها نشان داد در مولفه تزئینات نتایج یافته های کیفی و کمی موید یکدیگر هستند و نشان می دهند عناصر معماری غربی در اجزای تزئینی این عمارت ها به شکل گسترده ای مورد استفاده قرار گرفته است. در عین حال، در مورد مولفه کالبدی هرچند یافته های کیفی نشان از حضور قابل ملاحظه عناصر غربی در معماری کالبدی این عمارت ها دارد، با این حال به زعم پاسخگویان عناصر معماری غربی تا حدودی در ترکیب حجمی و عناصر این عمارت ها مشاهده گردید اما حضور پررنگی در کالبد عمارت ها نسبت به مولفه های تزئینات ندارد.

■ **واژگان کلیدی:** هنر و معماری غرب، هنر و معماری دوران قاجار، عمارت باغ های قاجار شیراز، کالبد و تزئینات بنا.

* نویسنده مسئول: hos.soltanzadeh@iauctb.ac.ir

مقدمه

مساله رویارویی با غرب و تاثیرش بر معماری از چالش برانگیزترین موضوعات برای معماران است. تبادلات فرهنگی و هنری ایرانیان با غرب از دوره‌های قبل از قاجار و به‌خصوص در دوره صفویه آغاز شده است؛ لکن میزان تاثیر آن در تحولات عرصه معماری و ساخت به‌اندازه دوره قاجار نیست. نخستین رگه‌های این موضوع در معماری ایران به دوره قاجار بازمی‌گردد. هم‌زمانی این دوران با تحولات سرمایه‌داری در غرب و به دنبال آن تغییرات کالبدی شهرهای اروپایی و سفرهای ایرانیان به این شهرها موجب ایجاد تغییر در هنر و معماری ایرانیان و ایجاد تضاد در ارزش‌ها و اندیشه‌های معمارانه و تنوع در شیوه‌های معماری شد. معماری این دوره اگرچه رنگ و بوی تقلیدی و التقاطی به خود گرفته؛ ولی می‌توان اولین نشانه‌های هویت طلبی نیز در آن مشاهده کرد. آنچه که موجب این دگرگونی و گسست در معماری ایران گردیده است، دگرگونی فکری و فرهنگی جامعه ایرانی است که از دوره صفویه آغاز و در دوران قاجار و پهلوی اول به اوج خود رسید، این دگرگونی و تحول در ابتدا در هنرهای چون نقاشی و تزئینات به وجود آمد، اما از آنجایی که این تغییرات هنوز چندان در معماری تاثیرگذار نبوده‌اند، آغاز دوره گذار در معماری ایران را باید قاجار دانست (اکبریان، ۱۳۹۳).

شهر شیراز در دوران قاجار نیز مانند دوران قبل دارای معماری خاص و ویژه‌ای بوده و بناهای متعددی با سبک و سیاق جدید ساخته شدند که در اکثر آن‌ها تلفیقی از معماری غربی و ایرانی را می‌توان مشاهده کرد. در بین بناهای این شهر عمارت‌ها و کوشک‌های درون باغ‌ها می‌باشد که در این پژوهش بر مبنای نظریاتی چند به دنبال تحلیل تاثیر فرهنگ و معماری غرب بر معماری و تزئینات عمارت‌های باغ‌های شیراز می‌باشد، لذا بررسی چهار نمونه موردی از عمارت‌های باغ‌های شیراز، عمارت باغ ارم «۱۲۳۴-۱۳۱۵ ه.ق»، عمارت باغ عفیف‌آباد «۱۲۸۴ ه.ق»، عمارت باغ نارنجستان قوام «۱۲۹۰-۱۳۰۵ ه.ق»، عمارت باغ منشی‌باشی «۱۳۳۷ ه.ق» مدنظر است و از سوی دیگر به دنبال کشف و نحوه چگونگی شکل‌گیری و دگرگونی این تغییر و تحولات در دوره قاجار متأثر از ارتباط با فرهنگ معماری غرب و چگونگی انعکاس آن بر کالبد معماری و تزئینات آن‌ها است لذا این پژوهش به دنبال پاسخ به این سوال است.

تاثیر فرهنگ معماری غرب بر عمارت‌های دوره قاجار در شیراز بر کدام عوامل و به چه میزان بوده است؟ همچنین این فرضیه نیز مطرح می‌شود که به نظر می‌رسد عناصری در ساختار معماری و تزئینات عمارت‌های شیراز در دوران قاجار از فرهنگ معماری غرب تاثیر پذیرفته است.

و نیز فرضیه دیگری عنوان می‌گردد که به نظر می‌رسد امواج نوگرایی متأثر از فرهنگ معماری غرب بر عمارت‌های تاریخی شیراز در دوره دوم قاجار به‌صورت تلفیقی از الگوی معماری زندیه در ساختار کالبدی و فضایی با اقتباس نمادین از عناصر کالبدی معماری غرب و اقتباس شکلی از تناسبات باشکوه معماری ایران باستان بوده است.

پیشینه پژوهش

در این بخش موضوع اصلی پیشینه پژوهش در ارتباط با مطالعاتی است که حول موضوعات مرتبط با هنر و معماری دوران قاجار و تاثیر فرهنگ و هنر غرب و مدرنیته غربی بر آن می‌باشد.

حشمتی و دولت‌آبادی (۱۳۹۹) معماری کاخ‌های هر دوره از حکومت پادشاهان قاجار را به تفکیک بررسی کرده و روند تغییرات آن را مورد مطالعه قرار می‌دهد و تفاوت‌ها و شباهت‌های آن‌ها را از لحاظ سبک‌شناسی معماری مقایسه می‌کند. این پژوهش در پی شناخت چرایی و چگونگی دستیابی معماران به این الگوی مشخص و میزان تاثیرپذیری از فنون گذشته و تاثیر معماری غرب بر معماری این دوره است.

مهم‌ترین بناهای این دوره با روش مشاهده میدانی و مطالعه کتابخانه‌ای و همچنین پژوهش‌های پیشین با شیوه پژوهشی توصیفی-تحلیلی و تطبیقی، بررسی شده‌اند و از میان آن‌ها وجوه افتراق و اشتراک هریک مورد ارزیابی قرار گرفته است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که باوجود برخی تاثیرگذاری معماری غرب در این دوره، کماکان معماری این دوره بر پایه اصول بنیادین معماری ایرانی-اسلامی، مانند اصل درون‌گرایی، حریمیت و... استوار بوده است.

پوراعتصامی (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان مقدمه‌ای بر تحلیل تاثیر نفوذ فرهنگ غرب بر معماری مسکونی معاصر ایران در دوران قاجار و پهلوی مسیر حرکتی معماری ساختمان‌های مسکونی از دوره قاجار تا پهلوی دوم را مورد بررسی قرار داده که این تحولات باعث تحول در فرم پلان‌ها در این دوره‌ها نیز بوده است. نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که معماری دوره قاجاریه که به حق اصول، مبانی و الگوهای قدیم معماری ایران را ارتقاء بخشیده درنهایت به معماری دوره پهلوی اول با الگوگیری از کشورهای شرقی و تلفیق با معماری سنتی و سپس به معماری دوره پهلوی دوم با الگوی غرب‌گرایی و بی‌هویتی رسیده است.

انصاری و حیدری (۱۳۹۷) در پژوهشی پس از مطالعه جریانات اجتماعی جامعه متحول شده ایرانی دوران قاجار، به مدد دیوارنگاره‌های عمارت صارم‌الدوله، به بازخوانی این تحولات پرداخته‌اند. تصاویر، بازنمایی از تاثیر برخورد سنت ایرانی با مدرنیته اروپایی هستند که تنها در ظاهر و همچون تصویری از فرهنگ اروپایی، به شکل تغییر در پوشش و رفتارها به تقلید از اروپاییان، صورت پذیرفته است.

سعادت‌ی خمسه (۱۳۹۶) از طریق بررسی توصیفی - تحلیلی چند نمونه مفروض سنتی و غربی خانه در دوره قاجار، به این نتایج دست‌یافت که معماری مسکونی قاجار درگذر از جهان سنت به تجدد، صرف‌نظر از عدم تحول در فن ساختمان با استقرار برون‌گرایی به‌جای درون‌گرایی، اعمال تغییرات کالبدی و فضایی در نظام گردشی و الگوبرداری مستقیم از عناصر و تزئینات معماری غرب، تحولی بسیار عظیم و پرشتاب را پشت سر نهاد، لیکن عدم تکاپو در راستای بهره‌برداری و تکامل دستاوردهای اصیل و تاریخی معماری ایران موجب شد که تحول به وجود آمده به عرصه تقابل و تضاد در معماری مسکونی ایران مبدل گردد.

در مقاله سجادی و رستمی (۱۳۹۳) که با استفاده از روش تحقیق استدلال استقراری و تکنیک‌های توصیفی-تحلیلی-تفسیری انجام شده است، نتایج نشان می‌دهد تاثیر معماری اروپا بر معماری ایران در دوران قاجار ابتدا خود را در ساختمان‌های سلطنتی، سپس در بناهای عمومی و دست‌آخر در معماری مسکونی نشان داد. سودخواه و دیگران (۱۳۹۲) پژوهشی را با عنوان تاثیر ورود مدرنیسم به معماری تبریز در دوره قاجار و نحوه ورود مدرنیسم (معماری فرنگی قرن ۱۹ م.) را به معماری شهر تبریز به دلایل اهمیت اجتماعی، سیاسی و اقتصادی موردبررسی قرار داده‌اند و به بومی‌سازی این عناصر یا ترکیب آن با معماری ایران می‌پردازد.

با توجه به این‌که تاکنون بر روی عمارت‌باغ‌های شهر شیراز و معماری این عمارت‌ها از منظر سبک‌شناسی و ویژگی کالبدی و تزئینی آن‌ها به‌صورت توأما و تاثیر ورود هنر و معماری غرب بر معماری و تزئینات این بناها تحقیق شاخصی صورت نگرفته، این مقاله می‌تواند با شناخت عوامل و نحوه تاثیر عناصر هنر و معماری غرب بر عمارت‌باغ‌های دوران قاجار، خلأ تحقیقاتی موجود را تا حدودی پوشش دهد.

■ مبانی نظری

■ معماری در دوران قاجار

با روی کار آمدن آقامحمدخان قاجار و تشکیل حکومت واحد مرکزی قدرتمند، ایران وارد مرحله جدیدی از حیات سیاسی و اجتماعی خود شد و این دوران با بر تخت نشستن فتحعلی شاه به گونه‌ای متفاوت ادامه یافت (ویولت‌شکیبا و دیگران، ۱۳۹۹). در هنگام به حکومت رسیدن آقا محمدخان قاجار و آغاز سلسله قاجاریه و گزینش تهران به عنوان پایتخت، هنر معماری ایرانی با هنر درخشان دوران صفوی و دوره‌های پیش از آن فاصله زیادی گرفته بود. ارائه کاران در این دوره به پیروی از سفارش‌دهندگان و بنیان اصلی آثار معماری، گرایش آشکاری به بهره‌گیری از مضامین و عناصر تزئینی هنر ایران باستان در تزئینات وابسته به معماری بناهای این دوره داشته‌اند. درحالی که معماری وابسته به طبقه حاکم، به تناسب قدرت سیاسی و توان اقتصادی دولت‌مردان در دوره‌های گوناگون تاریخی، گونه‌ای از آثار تاریخی، در معماری شکل می‌گیرد که بیش‌تر، با نام‌هایی چون کاخ، قصر، کوشک، تخت، عمارت و واژگانی از این دست شناخته می‌شوند. این بناها ضمن برخورداری از دستاوردهای هنری دوره پیشین در تمامی گونه‌های معماری اعم از معماری شاهانه و عامیانه، عام‌المنفعه و یا با کاربری انحصاری دربردارنده ویژگی‌هایی از نظر ساختار و ارائه می‌باشند که متمایز از سایر سازه‌های خود و دوره‌های پیشین جلوه می‌کند. بازتاب این تمایل در تزئینات وابسته به معماری عصر قاجار در سراسر ایران به روشنی قابل مشاهده است (قاضی و دیگران، ۱۳۹۴). معماری بناهای مسکونی در دوره قاجاریه از محرمیت‌ها و رعایت فضاهای بیرونی و اندرونی و طرح‌های دل‌باز به همراه رعایت اصول ارتباطات و محرمیت‌ها، به معماری غرب-گرای پهلوی اول و بخصوص پهلوی دوم رسید. این غرب‌گرایی به خصوص در ساختمان‌ها رخنه کرده تا جایی که بسیاری از فضاهای موجود در معماری ارزشمند ایرانی دست‌خوش سردرگمی و پریشانی شد (پوراعتصامی، ۱۳۹۹).

به‌طور کلی معماری دوره قاجاریه را می‌توان به سه بخش تقسیم کرد:

الف) بناهای دوره اول ۱۲۰۰-۱۲۶۶ ه ق مقارن با ۱۱۶۳-۱۲۹۹ ه ش، هم‌زمان با حکومت آقا محمدخان قاجار، فتحعلی شاه، محمدشاه و اوایل حکومت ناصرالدین شاه.

ب) بناهای دوره دوم ۱۲۶۶-۱۲۹۸ ه ق مقارن با ۱۲۶۰-۱۲۹۹ ه ش، هم‌زمان با حکومت ناصرالدین شاه.

ج) بناهای دوره سوم ۱۲۹۸-۱۳۴۴ ه ق مقارن با ۱۲۶۰-۱۲۹۹ ه ش هم‌زمان با حکومت مظفرالدین شاه، محمدعلی شاه، احمدشاه (مشبکی اصفهانی، ۱۳۹۸).

هنر و معماری قاجار در پیوند با سنت و مدرنیته در قالب تزئینات فراوان نمایان می‌شود و به اوجی از هنر ایرانی-اسلامی می‌رسد. تزئینات بنا نیز در این دوره تحت تاثیر ویژگی‌های غربی و دیگر هنرهای دوره قاجار است (پنجه‌باشی و فرهد، ۱۳۹۴)؛ که به نحو گسترده‌ای برای جلوه بخشیدن به سطوح بناهای ایرانی، اسلامی در آثار تاریخی شیراز متداول می‌گردد (پنجه‌باشی و دولاب، ۱۳۹۷).

هنر دوره قاجار نشان‌دهنده سه ویژگی اصلی و بنیادین بود: تاثیر گرفتن از معماری سنتی و گذشته ایرانی به‌ویژه معماری دوره صفوی، استفاده گسترده عناصر عامیانه و مردمی و درنهایت، تاثیر گرفتن و وابستگی به هنر غربی. می‌توان اذعان داشت که دوره قاجار مبدأ نوآوری‌ها و اجرای اصولی نوظهور در احداث ابنیه به‌ویژه کاخ‌ها بود (کیانمهر و دیگران، ۱۳۹۴).

■ تاثیر مدرنیسم بر معماری دوران قاجار

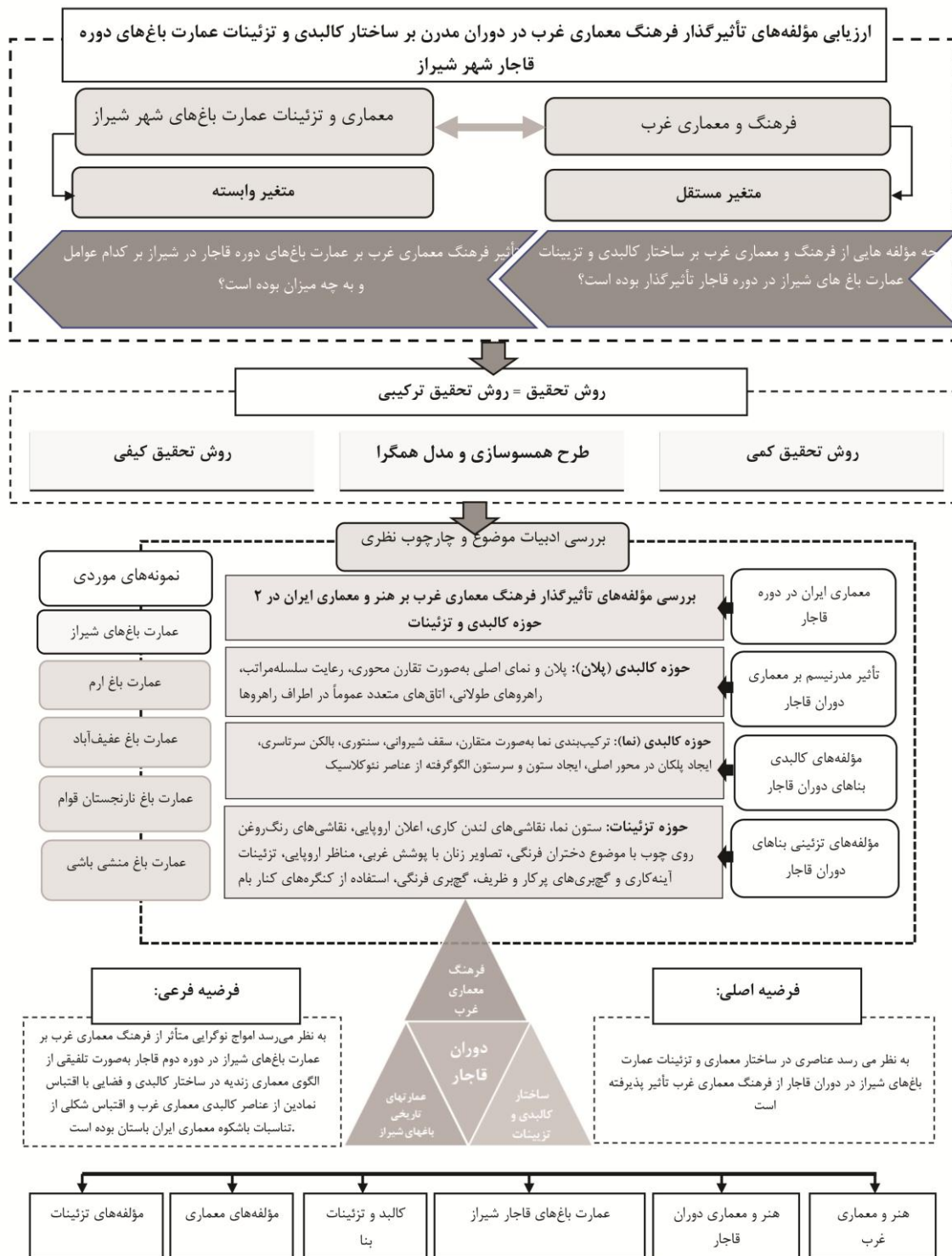
جامعه ایران از بدو آشنایی با دنیای تجدد و گام نهادن در مسیر ترقی خواهی با وقایع متعددی روبه‌رو بوده است که جنبه‌های مختلف این جامعه و از جمله معماری آن را دستخوش تحولات قابل توجهی کرد. در تبیین موضوع «مدرنیسم» و تاثیرش بر معماری ایران، انواع متفاوت نگاه و داوری برای ارزیابی و تعیین جایگاه آن شکل گرفته است (قبادیان، ۱۳۹۲، بانی‌مسعود، ۱۳۹۲). در دوره قاجاریه روند معماری ایران شکل تازه‌ای به خود گرفت. رفت‌وآمدهای بزرگان قوم قجر و حکام و افراد متمول به فرنگ، سبب تحول در پدیده هنر معماری شد؛ به‌طوری‌که در برخی از آثار معماری، تاثیر معماری اروپایی دیده می‌شد. این نفوذ تا حدی در کاخ‌های شاهی چون کاخ‌های صاحبقرانیه، فیروزه (کلاه‌فرنگی) در تهران و عمارت‌باغ‌های ارم و عفیف‌آباد شیراز مشهود بود، اما نفوذ این معماری برای بناهای مسکونی «بیرونی و اندرونی»، مساجد، مدارس علمیه و بقاع متبرکه، بازارها، کاروانسراها بی‌اثر بود (مولفان، ۱۳۵۳). با ورود عناصر معماری مدرن به ایران، می‌توان تغییرات وسیعی در سبک معماری معاصر این دوره مشاهده نمود. این تغییرات تدریجی بوده و ریشه‌های آن به اواخر دوره قاجار برمی‌گردد. آنچه در دوران قاجار شاهد شکل‌گیری آن بوده‌ایم، ظهور اشکال فرنگی در جوار فرم‌های ایرانی است که اغلب روشنفکران معاصر آن را «التقاط» می‌خوانند. تغییر در ساختار فضایی و ارتباطی ساختمان‌های جدید مانند پلان ساختمان، تلفیق عناصر، اشکال معماری اروپایی با معماری بومی و استفاده از مصالح ساختمانی همراه با تکنولوژی جدید ویژگی عمده معماری این دوره بوده است (ثبات‌ثانی، ۱۳۹۱). مروری بر مطالعات گذشته نشان می‌دهد که در دوره قاجار، جامعه ایران بیشترین تاثیر را از غرب به‌ویژه در حوزه هنر پذیرفته است و عناصر هنر غربی وارد هنر ایرانی شده است (مقبلی و گلچین، ۱۳۹۳). نخستین دسته از عوامل تاثیرگذار در معماری دوران قاجار، عوامل درونی و برگرفته از معماری سنتی ایران به‌خصوص معماری عصر صفویه است. آثار این سبک را می‌توان در بناهای مذهبی و خانه‌های مسکونی به‌خوبی مشاهده کرد (کمالی، ۱۳۸۹). این سبک که به شیوه اصفهانی مشهور است، در دوره اول قاجاریه یعنی سال‌های ۱۲۲۹-۱۱۶۴ هجری شمسی نیز با ادامه روش اجرای ساختمان‌ها به شیوه سنتی، درون‌گرایی، منابع الهام و ایده‌پردازی، نوع عملکرد، فرم بنا و نوع تزیینات ادامه یافت. نخستین آثار نفوذ هنر غربی در این دوره در تزیینات و نقاشی‌های واقع‌گرا، بام شیب‌دار، سنتوری‌های فاقد مجسمه و تزیینات و قوس‌های نیم‌دایره به‌جای قوس جناغی دیده می‌شود (قبادیان، ۱۳۹۲). در دوره دوم، تاثیرپذیری از هنر غرب به‌واسطه برخورد مستقیم‌تر و بیشتر با الگوهای غربی افزایش می‌یابد. علاوه بر تزیینات شاهد نفوذ برخی المان‌ها، عناصر و شیوه‌های اجرا به سبک اروپایی به‌ویژه نئوکلاسیک در معماری بومی و سنتی هستیم. البته در سراسر عصر قاجار این تغییرات در سطح شهری و بناهای سلطنتی و یا عمارت‌های قشر مرفه و متجدد رخ می‌دهند و علیرغم ساخت منازل مسکونی فراوان و در نوع خود زیبا در این دوره، وفاداری به الگوهای بومی و سنتی در این نوع بناها بسیار چشمگیرتر است؛ اما دوره سوم حکومت قاجارها، دوره معماری فرنگی و تاثیرپذیری بیشتر از معماری نئوکلاسیک اروپا است در این دوره اقشار نوپای سرمایه‌داری تجاری هم درصدد ساختن شهری بودند که توانایی پذیرش روابط و فضاهای جدید را در فضای کالبدی خود داشته باشد. تحولات اجتماعی متأثر از تغییرات اندیشه، باعث جدایی‌گزینی اقشار مختلف با زندگی در محدوده معین و عدم تماس با سایر قشرهای شهری شد. تا پیش‌ازاین، محلات بر اساس روابط خویشاوندی، قومی و مذهبی شکل می‌گرفتند. بدین ترتیب نقش محله تغییر می‌کند. معماری خیابانی تغییر دیگری است که در این دوره در معماری ایران به چشم می‌خورد. منظور از این نوع معماری احداث خانه‌ها و مغازه‌ها در اطراف خیابان است. علت این پدیده ورود اتومبیل به خیابان‌هایی است که جنبه عملکردی داشتند. این بناها در دو یا سه طبقه رو به خیابان ساخته می‌شدند و بازشوهایی به سمت خیابان داشتند (همان). در دوره سوم هر سه شیوه معماری اصفهانی، تهرانی و فرنگی در کنار هم مطرح و موردتوجه بودند. نموده‌های معماری فرنگی را می‌توان بدین‌صورت تعریف کرد: نمادهای نئوکلاسیک نظیر کلاه‌فرنگی و ساعت، تقارن در پلان و نماهای اصلی، بام شیب‌دار و سنتوری، قوس‌های کمانی و نیم‌دایره، گلدان و مجسمه در بنا، نرده‌های فلزی، بالکن، پله‌ها در محور اصلی، تزیینات کلاسیک و واقع‌گرا و ستون‌های دوریک، یونیک و کرنیتی.

■ مولفه‌های کالبدی و تزئینی بناهای دوران قاجار

در عصر قاجار تعدادی از عناصر معماری غربی وارد معماری ایرانی شد. این عناصر، ابتدا تاثیر خود را بر ساختمان‌های سلطنتی و اعیانی، سپس بناهای عمومی و معماری مسکونی و بناهای مذهبی گذاشتند. تا زمانی که تکنیک به کار گرفتن آن‌ها وارد ایران نشده بود، زبان معماری در حد تکرار الگوی بعضی از عناصر باقی‌مانده یا در حد ایده گرفتن و ساختن آن به شیوه‌های سنتی دگرگون نشد. تا آن زمان، تغییر آن با تزئینات و روحیه‌ای ایرانی بود، بنابراین نفوذ این عناصر در ساختمان‌ها و ترکیب آن با معماری ایرانی، سبکی متفاوت به وجود آورد و ساختمان‌هایی با این سبک جدید بنا شد (سجاذاده و دیگران، ۱۳۹۵). با توجه به مطالب ذکرشده بررسی تغییر و تحولات به وجود آمده در هنر و معماری دوران قاجار که به واسطه و بر مبنای ورود عناصری از معماری غرب به معماری ایرانی و تحولات ناشی از به‌کارگیری این عناصر در کنار هم در ساختار و اجزای معماری ایرانی و تلفیق آن‌ها با یکدیگر و نیز بررسی تغییر و تحولاتی که در هنر و تزئینات این دوره در بناها شکل می‌گیرد که یکی از مهم‌ترین این موضوعات بررسی و ریشه‌یابی عناصر کالبدی و تزئینی می‌باشد، در این بخش به این امر پرداخته می‌شود. از ویژگی‌های شاخص معماری بناهای قاجاری می‌توان به اتاق شاه‌نشین در میانه ضلع اصلی بنا، ایوان ستون‌دار مقابل شاه‌نشین، اتاق‌های وابسته اطراف اتاق مرکزی و غیره اشاره کرد. شایان‌ذکر است در اواخر این دوره و با الگوبرداری از معماری غرب در خانه طبقه اشراف جامعه، ویژگی درون‌گرایی در خانه‌ها جای خود را به برون‌گرایی داده و برخی از عناصر شیوه غربی از قبیل سقف‌های شیب‌دار، ستون‌های متعدد و تجملات در تزئین وارد معماری خانه‌ها شد (زمرشیدی، ۱۳۹۰). در اواخر دوران قاجار برون‌گرایی در خانه‌ها به تدریج ظهور کرده و فضای خانه به صورت فضای مرکزی در درون حیاط قرار می‌گیرد. تزئینات معماری در دوره قاجار دارای ویژگی‌های منحصربه‌فردی بود مانند: ازدحام نقوش و تنوع بالای رنگ‌ها و ارجح بودن آن به ساختار اصلی طرح، همچنین استفاده از نقوش و تزئینات غربی همانند روکوکو و باروک به همراه عناصر طبیعی همچون گل‌ها و پرندگان و غیره‌اندسی اجرا کردن طرح‌ها (کیانمهر و دیگران، ۱۳۹۴). در این دوران به تقلید از معماری اروپایی، عناصری همچون نقوش سرستون‌های بالا سردر ورودی، سنتوری، فرم پنجره و ترکیب‌های حجمی ساختمان تغییر کرد؛ بنابراین همراه با تحولات اجتماعی در ایران، تقلید از معماری اروپایی در این دوران به شکلی کاملاً ملموس آغاز شد (سجادی و دیگران، ۱۳۹۳). در معماری سنتی ایرانی تقدم رنگ‌های سرد همانند آبی فیروزه‌ای، لاجوردی و سبز در تزئینات بناها به‌ویژه کاشی‌کاری‌های آن‌ها بود، اما در دوره قاجار شاهد هستیم که رنگ‌های گرم مانند قرمز و نارنجی و سفید بر رنگ‌های سرد تقدم پیدا می‌کنند. به علاوه در نقوش تزئینات نیز شاهد تغییر و تحولی هستیم و نقوش‌های طبیعی و موجوداتی مانند گل و درخت به آن‌ها اضافه می‌شوند (زابلی‌نژاد، ۱۳۸۷). سنتوری‌های مثلثی یا منحنی شکل بالای نما و سرستون‌های سبک یونانی و قوس‌های نیم‌دایره‌ای نیز قابل مشاهده است که از مصادیق تاثیر معماری غرب بر معماری قاجار بوده‌اند (سعادت‌ی خمسه، ۱۳۹۶). از آنجاکه در این پژوهش کالبد و تزئینات بناهای دوران قاجار مدنظر می‌باشد، ویژگی‌های کالبدی و تزئینی عمارت‌باغ‌های شهر شیراز از حیث موارد زیر بررسی شده است:

(الف) فرم بنا شامل تعداد طبقات بنا، سلسله‌مراتب دسترسی، درون‌گرایی یا برون‌گرایی و سازمان‌دهی فضایی پلان.

(ب) بافت و تزئینات شامل: تزئینات نما و تزئینات داخلی بنا.

نمودار ۱. مدل مفهومی پژوهش

روش تحقیق

رویکرد این پژوهش براساس شیوه ترکیبی (طرح همسوسازی) است. این راهبرد معمولاً در مورد پژوهش‌هایی استفاده می‌شود که در آن‌ها هم داده‌های کیفی و هم داده‌های کمی گردآوری می‌شود استفاده از ترکیب رویکردهای کمی و کیفی، فهم بهتری از مسائل پژوهش فراهم می‌سازد (کرسول، ۱۳۹۱، ۲۸۱).

طرح پژوهشی ترکیبی مورد استفاده در این پژوهش از نوع طرح همسوسازی و مدل همگرا است. در این نوع پژوهش داده‌های کمی و کیفی به صورت جداگانه و در راستای تکمیل یافته‌های متقابل گردآوری و تحلیل می‌شوند. در بخش کیفی مطالعه موردی چهارباغ عمارت مربوط به عصر قاجار در شهر شیراز صورت گرفته است. داده‌های مربوطه از طریق مراجعه پژوهشگر و مشاهده سازه‌ها و ثبت ویژگی‌های کالبدی و تزئینی متناسب با سوال پژوهش گردآوری گردیدند. پس از ثبت اطلاعات لازم، یافته‌ها صورت‌بندی و تحلیل گردیده و مبنای تدوین پرسشنامه قرار گرفتند. سوالات پرسشنامه شامل سه مولفه شاخص‌های کالبدی در پلان، شاخص‌های کالبدی در نما و شاخص‌های تزئینات است و به منظور اطمینان از پایایی این مولفه‌ها از ضریب آلفای کرونباخ و جهت سنجش روایی آن‌ها نیز از روش تحلیل عاملی تأییدی استفاده گردیده است. نتایج تحلیلی داده‌ها حاکی از برازش پایایی و روایی مولفه‌ها است (جدول ۱).

جامعه آماری پژوهش متشکل از پانل نخبگان و متخصصان به تعداد ۲۵ نفر، شامل اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های هنر و معماری از جمله: دانشکده معماری دانشگاه هنر اسلامی تبریز (۵ نفر)، دانشکده معماری دانشگاه هنر شیراز (۸ نفر)، دانشکده معماری و شهرسازی، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران (۴ نفر)، کارشناسان متخصص در سازمان میراث فرهنگی شیراز (۵ نفر)، محققین دکترا با سابقه پژوهش در حوزه تاریخ معماری دوره قاجار (۳ نفر)، انتخاب شده‌اند.

جدول ۱. آماره‌های پایایی و روایی مولفه‌های پژوهش

پایایی	روایی		
مولفه	آلفای کرونباخ	KMO	معنی داری
کالبدی در پلان	۰/۷۱	۰/۵۸۴	۰/۰۱۲
کالبدی در نما	۰/۷۴	۰/۶۳۷	۰/۰۰۰
تزئینات	۰/۷۸۷	۰/۶۸۲	۰/۰۰۰

بخش اول: بررسی نمونه‌های موردی

در بخش کیفی پژوهش حاضر، از بین عمارت‌های موجود در شیراز، ۴ عمارت باغ مربوط به دوره قاجار انتخاب گردید. انتخاب این موارد بر اساس سه معیار انجام شده است: (۱) اسناد و مدارک و اطلاعات کافی درباره معماری و ساخت آن‌ها در اختیار باشد؛ (۲) خود بنا و تزئینات آن صحیح و سالم باشد؛ و (۳) امکان بررسی دقیق جهت ثبت اطلاعات فراهم باشد. از این رو از میان عمارت‌های باقی مانده از دوران قاجار در شهر شیراز چهار عمارت انتخاب شده است. عمارت‌های مذکور متعلق به طبقه اجتماعی اشراف بوده است و اکثراً دارای الگوی برون‌گرا بوده و فضای عمارت در میان یا انتهای باغ قرار گرفته است. عمارت‌ها معمولاً دارای دو طبقه به همراه یک طبقه زیرزمین می‌باشند و عمارت نارنجستان قوام که دارای الگوی درون‌گرا است دارای قسمت‌های تابستان و زمستان‌نشین نیز می‌باشد. در ادامه پس از طبقه‌بندی عمارت‌ها بر اساس دوره تاریخی، به بررسی نمونه‌های موردی از لحاظ ساختار کالبدی و تزئینات پرداخته می‌شود.

با نگاهی بر معماری دوران قاجار می‌توان دریافت که این بازه زمانی خود به سه دوره تقسیم می‌شود:

دوره قبل از ناصری: قبل از سلطنت ناصرالدین‌شاه، حدود ۷۲ سال (۱۱۹۳-۱۲۶۴).

دوره ناصری: دوره پادشاهی ناصرالدین‌شاه، حدود ۴۹ سال (۱۲۶۴-۱۳۱۳).

دوره بعد از دوره ناصری: دوره سلطنت مظفرالدین شاه تا قبل از پهلوی، حدود ۳۱ سال (۱۳۱۳-۱۳۴۴) (دانش و دیگران، ۱۴۰۰).

مشخصات عمارت‌های انتخابی با توجه به این تقسیم‌بندی، در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲. معرفی مشخصات بناهای شیراز در دوره قاجار در جامعه آماری بررسی شده (نگارندگان)

باغ ارم	۱۲۳۴ ه.ق / ۱۳۱۵ ه.ق	دوره قبل از ناصری دوره ناصری	خیابان ارم
عقیف آباد	۱۲۸۴ ه.ق	دوره ناصری	انتهای خیابان عقیف آباد
نارنجستان قوام	۱۲۹۰ ه.ق - ۱۳۰۵ ه.ق	دوره ناصری	انتهای خیابان لطفعلی خان زند
منشی‌باشی	۱۳۳۷ ه.ق	دوره بعد از ناصری	خیابان فردوسی

۱- عمارت باغ ارم

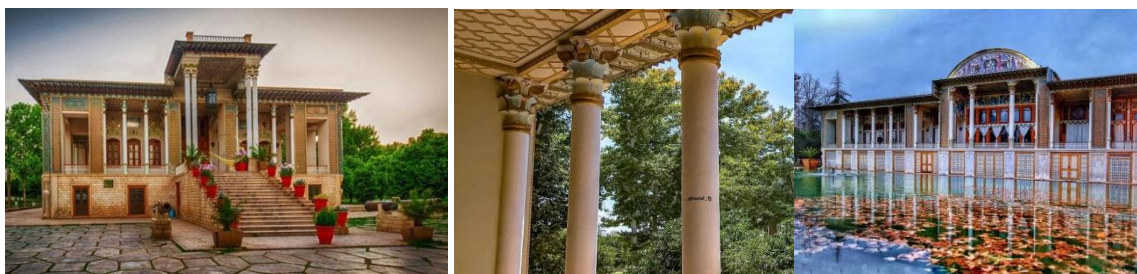
باغ ارم از زیباترین باغ‌های ایران در شمال غرب شیراز به شمار می‌رود که در خیابان ارم قرار دارد. مورخان، تاریخ ساخت این باغ را در سده پنجم ه.ق یعنی دوران حکومت اتابک قراچه سلجوقی می‌دانند. در اوایل دوران قاجاریه، سران ایل قشقایی این باغ را مقر ایل خود ساختند. در دوره ناصرالدین شاه، حاج حسنعلی خان نصیرالملک، ساختمان زیبای کنونی را در آن بنا کرد (کمالی‌سروستانی، ۱۳۸۴). از لحاظ معماری، نقاشی، حجاری، کاشی‌کاری، گچ‌بری و آجرکاری از بناهای ماندگار دوره قاجاریه به‌عنوان سلسله قدرت ساخته شده است (عطارزاده و اتحادمحکم، ۱۳۹۲). این باغ در سال ۱۳۸۵ به دانشگاه شیراز واگذار گردید و در سال ۱۳۹۰ در فهرست میراث جهانی ثبت شد (کمالی‌سروستانی، ۱۳۸۴). عمارت باغ ارم شیراز در حقیقت عمارتی سه‌طبقه، در بلندترین مکان باغ و در انتهای مسیر قرار گرفته است. در ورودی اصلی عمارت پلکانی، این عمارت دارای المان‌های معمول ورودی مانند هشتی و دالان نیست، اما سردر جنوبی با ترکیب آجر و کاشی اجرا شده است. تراس‌بندی در مسیر حرکت سردر تا عمارت نوعی سلسله‌مراتب حرکتی را ایجاد کرده و در عمارت باغ، نیز دسترسی‌ها و سلسله‌مراتب دسترسی به‌خوبی در نظر گرفته شده است. کوشک تحت تاثیر معماری غرب دارای الگویی برون‌گرا می‌باشد (یاری و هورشناس، ۱۳۹۶). ورودی عمارت از بخش غربی می‌باشد و برای آن پلکان در نظر گرفته نشده است. در ضلع غربی این ساختمان سه‌طبقه که حوض بزرگی روبروی آن قرار دارد سردر زیبایی مشاهده می‌شود. پیشانی بنا شامل پنج هلالی در فرم نیم‌دایره است که با کاشی‌کاری در مضمون‌های متفاوت مزین شده است (عطارزاده و اتحاد محکم، ۱۳۹۲). ایوان عمارت دارای کاشی‌کاری‌های دوره زندیه و قاجاریه است و نقاشی‌های سقف کوشک و حجاری ستون‌های ایوان، گل‌بوته‌های تزئینی می‌باشد. نقاشی‌های سقف نقوش گل‌بوته و طرح‌های اسلیمی و تصاویر شکارگاه‌ها و چهره زنان و تصاویری از قصرهایی به سبک اروپایی است (زمرشیدی، ۱۳۹۲). نقاشی‌های دیواری به‌صورت کاشی هفت‌رنگ و یا نقاشی رنگ و روغن بر روی چوب کارشده و سراسر دیوارها و سقف این عمارت سه‌طبقه را تزیین کرده است. نقاشی‌ها دارای مضامین متنوعی هستند که متناسب با موضوع‌های هریک به شیوه‌های متداول و گاه متأثر از نقاشی غربی کار شده‌اند. برخی نیز که الهام گرفته از فرهنگ بومی و سنتی می‌باشد از دقت و ظرافت بیشتری در اجرا برخوردار است. در بالای عمارت سنتوری هلالی وجود دارد که روی آن تصاویری از ناصرالدین شاه و داستان‌های شاهنامه کاشی‌کاری شده است. دوطبقه بالای کوشک دارای ستون‌هایی است که از ستون‌های بیزانسی الهام گرفته است. (تصویر ۱).

تصویر ۱. سرستون ایوان شرقی، سنتوری و ایوان ستون دار و تزئینات عمارت باغ ارم

۲- عمارت باغ عفیف آباد

ساختمان کاخ دارای دوطبقه است که در آن نزدیک به ۳۰ اتاق و تالار وجود دارد. طبقه اول با پلکان به طبقه دوم راه می‌یابد. طبقه دوم راهروی بلندی دارد که در دو سوی آن اتاق‌های تودرتو جای دارد. سقف تالار چوبی است و به نقش‌های گل‌بوته، شکارگاه و بزم و شادی آراسته شده است. دورتادور دیوارها گچ‌بری و مقرنس‌کاری شده است. دیوارهای عمارت از گچ‌بری و مقرنس‌کاری با نقش گل‌بته، شکار و مجالس بزم و رزم مزین شده است. تصاویر طاووس‌ها، گل‌های زرد شیپوری از دیگر تصاویر نقاشی شده است. نمای عمارت با کاشی‌های هفت‌رنگ با تصاویر پادشاهان مزین شده است. همچنین از گچ‌بری نیز در بنا استفاده شده است. در جلو ایوان بزرگ عمارت، چهارستون بلند ساخته شده است و سقف آن با قطعات چوبی پوشیده شده است. برخی از سرستون‌های ایوان با الهام از نقش‌های تخت جمشید گچ‌بری شده و همچنین برخی دیگر به سبک کرنی ساخته شده است (تصویر ۲).

تصویر ۲. سنتوری، سرستون‌ها و پله تشریفاتی عمارت عفیف آباد

۳- عمارت نارنجستان قوام

نارنجستان قوام یکی از بناهای تاریخی شهر شیراز است که در دوره قاجار، در محله بالاگفت (انتهای خیابان لطفعلی‌خان زند) بنا شده است. این عمارت به دست «محمدخان قوام‌الملک» در سال ۱۲۹۰ هجری قمری و در اواسط سلطنت ناصرالدین‌شاه قاجار ساخته شده و در سال ۱۳۰۵ هجری قمری، به‌وسیله محمدرضا خان قوام‌الملک سوم به پایان رسیده است (مومنی و ناصری، ۱۳۹۴). سردر ورودی در ضلع جنوبی قرار داشته و به یک هشتی باز می‌گردد و از طریق دو دالان قرینه به حیاط راه می‌یابد. در محوطه مستطیل شکل باغ نارنجستان یک حوض بزرگ آب با فواره و یک آب‌نما در امتداد محور طولی حیاط جاری است. درخت‌های نارنج در ردیف‌های منظم در باغچه قرص گردیده که به دلیل کاشت درخت‌های نارنج فراوان در آن، بدین نام معروف شده است، وجود حیاط مرکزی و حیاط اندرونی و استفاده از دیوارهای بلند موجب درون‌گرایی عمارت شده است. سلسله‌مراتب دسترسی‌ها از ورودی تا کلیه قسمت‌های عمارت وجود دارد و عمارت دارای قسمت‌های عمومی، نیمه عمومی،

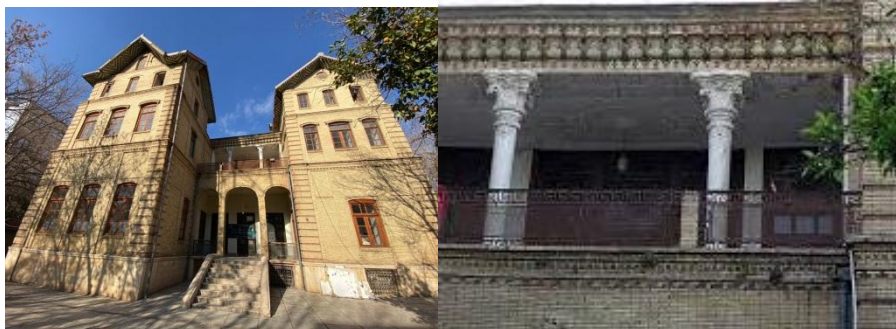
خصوصی و نیمه‌خصوصی می‌باشد و در اضلاع شمالی و جنوبی واحدهای ساختمانی احداث گردیده است همه فضاها در اطراف حیاط سازمان‌دهی شده و حیاط در دل بنا قرار دارد. ساختمان شمالی که محل کار قوام‌ها بوده است از جایگاه ویژه‌ای در تزیینات برخوردار است. این ساختمان دارای یک طبقه زیرزمین و دو طبقه روی آن بوده که شامل تالار آینه با سقفی به شیوه فرنگی کاری و با آینه مقرنس‌کاری شده و با ستون‌های یکپارچه مرمری با سبک و طرح مایه ایرانی است و تالار شاه‌نشین و اتاق‌هایی که محل تشریفات اداری و مهمانان بوده است. سقف عمارت به شیوه فرنگی کاری و دیوارها نیز با نقوش پادشاهان قاجاری و طرح‌های اروپایی و نیز طرح‌های گلدانی همراه با صلیب شکسته اروپایی مزین شده‌اند. ازاره‌ی بنا با سنگ پوشیده شده و تصاویری از نقش برجسته‌های تخت جمشید و پنج باب پنجره سنگی حجاری شده، به‌عنوان نورگیر در جلو ایوان‌ها نصب شده است. ساختمان جنوبی باغ به‌وسیله راه‌پله‌ای به زمین‌های طرفین دالان‌ها راه دارد که دارای یک طاق‌نمای بزرگ و دو طاق‌نمای کوچک است که با اقتباس از تصاویر سبک دوره زندیه و نقوش کاشی‌کاری شده و تصاویر خدمتکاران زندیه و طبیعت مزین شده است. ترنج‌ها و سطوح گسترده آینه‌کاری ایوان و اتاق پشت ایوان نشانگر توجه صاحب‌کار به تزئین و درخشش بنا است. آثار طرح‌ها و اشکال اروپایی بر روی کاشی‌کاری‌ها، نقاشی‌های سقف، آینه‌کاری، شیشه‌های قاب پنجره‌ها و درها موید آن است که هنر آرایش اروپایی تا چه میزان در معماری بومی نفوذ پیدا کرده است. در این بنا اثر هفت هنر ایرانی، گچ‌بری، نقاشی سنتی، آینه‌کاری، آجرکاری، سنگ‌تراشی، معرق‌کاری و منبت‌کاری، قابل مشاهده است (تصویر ۳).

تصویر ۳. سنتوری و ایوان ستون‌دار عمارت نارنجستان قوام

۴- عمارت باغ منشی‌باشی

باغ منشی‌باشی و ساختمان قدیمی آن که در یک محوطه کوچک مشجر محصور شده تا این زمان باقی‌مانده است. عمارت شامل یک بنای سه اشکوبه می‌باشد. این بنا از نظر طرح بسیار جالب است و دارای سالن بسیار وسیع و اتاق‌های متعدد می‌باشد. سلسله‌مراتب دسترسی در بنا طبق الگوهای گذشته نمی‌باشد و پس از ورود به باغ عمارت در ضلع غربی باغ قرار گرفته است. ساختمان نیز برون‌گرا می‌باشد (تصویر ۴).

تصویر ۴. سنتوری، سرستون و پله در محور اصلی عمارت منشی‌باشی

تزئینات بنا شامل گچ‌بری، نقاشی رنگ و روغن بر روی سقف به سبک نقاشی‌های اروپایی و درهای چوبی مثبت‌کاری شده‌اند. همچنین تزئینات آجرکاری نیز در عمارت وجود دارد. حوض موجود در زیرزمین بنا کمتر رنگ و بوی ایرانی دارد. ستون‌ها و سرستون‌های با سبک کرن‌تین ساخته شده‌اند.

در جدول ۳ مولفه‌های کالبدی از جمله تعداد طبقات، وجود هشتی در بنا، سلسله‌مراتب و نوع سازمان‌دهی فضایی و وجود یا عدم وجود پلکان در محور اصلی عمارت‌های نمونه‌های موردی به اختصار ارائه شده است.

جدول ۳. مولفه‌های تحلیل پلان (نگارندگان)

نام بنا	تعداد طبقات	هشتی	سلسله‌مراتب دسترسی	سازمان‌دهی فضایی پلان	پلکان در محور اصلی
عمارت باغ ارم	۳ طبقه	ندارد	رعایت شده	برونگرا عمارت در انتهای باغ	ندارد
عمارت عفیف‌آباد	۲ طبقه	ندارد	رعایت شده	برونگرا	دارد
عمارت نارنجستان قوام	۲ طبقه با زیرزمین	دارد	رعایت شده	درون‌گرا (حیاط محصور)	دارد
عمارت منشی‌باشی	۳ طبقه با زیرزمین	ندارد	رعایت نشده	برونگرا	دارد

در جدول ۴ نیز مولفه‌های تزئینی از جمله مصالح و تزئینات نما، تزئینات دیوارها و سقف‌ها، نوع ستون و سرستون عمارت‌های نمونه‌های موردی ارائه شده است.

جدول ۴. مولفه‌های تزئینات (نگارندگان)

نام بنا	مصالح نما	تزئینات نما	تزئینات دیوار و سقف	نوع سرستون
عمارت باغ ارم	آجر	کاشی‌کاری با تصاویر	گچ‌بری، نقاشی، مقرنس‌کاری، آینه‌کاری، حجاری	کرن‌تین - بیزانسی
عمارت عفیف‌آباد	آجر	کاشی هفت‌رنگ با تصاویر	نقاشی، گچ‌بری و مقرنس‌کاری با نقوش، حجاری	کرن‌تین
عمارت نارنجستان قوام	آجر	کاشی‌کاری با تصاویر	نقاشی، گچ‌بری، آینه‌کاری، حجاری سنگی	ایرانی مقرنس‌کاری شده
عمارت منشی‌باشی	آجر	آجرکاری	گچ‌بری، نقاشی رنگ و روغن، مثبت‌کاری	کرن‌تین

تحلیل یافته‌ها

چنانچه پیش‌تر ذکر شد هنر و معماری دوران قاجار، متأثر از جریان‌های نوگرایی و تغییر و تحولات تجدیدگرایی و غرب‌گرایی، شکل و رنگ تازه‌ای به خود گرفته و دستاوردهای عصر مدرنیته در بناها و عمارت‌های این دوران به‌وضوح دیده می‌شود. اگرچه معماری قاجار برگرفته از معماری سنتی ایران زمین خصوصاً معماری دوران صفویه و زندیه می‌باشد، ولی شواهد نشان می‌دهد در اواخر دوران قاجار عناصر معماری غرب نیز در تمامی بخش‌های ساختمان‌ها خصوصاً در شکل و فرم ظاهری بنا و تزئینات وارد شده است. حتی استفاده از مصالح جدید که در اروپا استفاده می‌شد نیز در بناهای این دوره به‌وفور مشاهده می‌شود. همچنان که در بخش کیفی پژوهش اشاره شد، عمارت‌های باغ ارم، باغ عفیف‌آباد، نارنجستان قوام و منشی‌باشی به‌عنوان نمونه‌های موردی از لحاظ ورود عناصر معماری غربی بررسی و تحلیل گردیدند و میزان بهره‌گیری از هنر و معماری غربی در کالبد و تزئینات آن‌ها تشریح گردید. به‌منظور بهبود یافته‌های این پژوهش در این بخش اطلاعات حاصل از پاسخگویی متخصصان معماری به پرسشنامه‌های محقق ساخته ارائه می‌گردد.

جدول ۵. توزیع درصد فراوانی پاسخ به گویه‌های پرسشنامه

ردیف	گویه	پاسخ					میانگین
		خیلی مخالف	مخالف	بی‌نظر	موافق	خیلی موافق	
۱	وجود هشتی در بنا از نشانه‌های معماری غرب است	۶۵/۲	۲۶/۱	۰	۴/۳	۴/۳	۱/۵۷
۲	وجود ستون و سرستون‌ها از نشانه‌های معماری غربی است	۳۹/۱	۲۱/۷	۴/۳	۳۴/۸	۰	۲/۳۵
۳	برونگرایی از عوامل معماری غربی در معماری ایران است	۲۱/۷	۲۶/۱	۴/۳	۲۶/۱	۲۱/۷	۳
۴	پلان‌های کشیده در امتداد بنا از معماری غرب گرفته شده است.	۱۷/۴	۲۱/۷	۳۴/۸	۲۱/۷	۴/۳	۲/۷۴
۵	اتاق مرکزی با اتاق‌های کوچک اطراف آن از معماری غربی الگوبرداری شده است.	۴۷/۸	۳۰/۴	۱۳	۴/۳	۴/۳	۱/۸۷
۶	سلسله‌مراتب فضاها در پلان در معماری غرب وجود داشته است	۴۳/۵	۸/۷	۱۷/۴	۲۱/۷	۸/۷	۲/۴۳
۷	ایوان‌های بلند و وسیع از معماری غربی وارد معماری ایران شده است.	۳۹/۱	۳۰/۴	۴/۳	۱۷/۴	۸/۷	۲/۲۶
۸	تزئینات گسترده از نشانه‌های معماری غرب است	۱۷/۴	۲۶/۱	۸/۷	۳۰/۴	۱۷/۴	۳/۰۴
۹	ایجاد پلکان در محور اصلی از اصول معماری غرب است	۲۶/۱	۱۷/۴	۴/۳	۳۰/۴	۲۱/۷	۳/۰۴
۱۰	نقوش رنگی با اشکال مختلف بر روی سقف از نشانه‌های هنر غربی و اروپایی است	۱۳	۱۷/۴	۴/۳	۳۰/۴	۳۴/۸	۳/۵۷
۱۱	وجود سنتوری در ورودی بنا از عناصر غربی می‌باشد	۸/۷	۱۳	۰	۳۹/۱	۳۹/۱	۳/۸۷
۱۲	استفاده از نقش گل لندنی در کاشی‌کاری از عناصر تزئینی غربی است.	۸/۷	۰	۲۱/۷	۲۶/۱	۴۳/۵	۳/۹۶
۱۳	عناصر تزئینی، نماکاری و معماری کارت‌پستالی از نشانه‌های هنر و معماری غربی است.	۴/۳	۰	۰	۵۲/۲	۴۳/۵	۴/۳۰

۱۴	نقاشی دیواری با موضوعات مختلف از نمادهای هنر غربی است.	۲۱/۷	۸/۷	۱۷/۴	۳۴/۸	۱۷/۴	۳/۱۷
۱۵	تزئینات درونی ریزفضاها و داخلی بنا از نشانه‌های معماری غربی است.	۱۷/۴	۳۴/۸	۱۷/۴	۲۱/۷	۸/۷	۲/۷۰

جدول ۵ توزیع درصد فراوانی نگرش پاسخگویان به حضور عناصر هنر و معماری غربی در ابعاد مختلف کالبدی و تزئینی عمارت‌باغ‌های شیراز است. مخالفت با تلقی ماهیت غربی از هشتی در بنا بیشترین میزان را داشته است و اغلب معتقدند وجود هشتی در بنا از نشانه‌های معماری غربی نیست (گویه ۱). در سوی دیگر، بهره‌گیری از عناصر تزئینی، نمakاری و معماری کارت‌پستالی از نظر بیش از ۹۵ درصد از پاسخگویان نشانه حضور عناصر گفتمانی هنر و معماری غربی در باغ عمارت‌های عصر قاجار محسوب می‌شود (گویه ۱۳).

جدول ۶. نتایج آزمون تی یک‌طرفه گویه‌های پرسشنامه

ردیف	گویه	ارزش آزمون = ۳		
		تی	معنی‌داری	تفاوت میانگین
۱	وجود هشتی در بنا از نشانه‌های معماری غرب است	-۶/۶۳۶	۰/۰۰۰	-۱/۴۳۵
۲	وجود ستون و سرستون‌ها از نشانه‌های معماری غربی است	-۲/۳۴۳	۰/۰۲۹	-۰/۶۵۲
۳	برونگرایی از عوامل معماری غربی در معماری ایران است	۰/۰۰۰	۱/۰۰۰	۰/۰۰۰
۴	پلان‌های کشیده در امتداد بنا از معماری غرب گرفته شده است.	-۱/۱۰۰	۰/۲۸۳	-۰/۲۶۱
۵	اتاق مرکزی با اتاق‌های کوچک اطراف آن از معماری غربی الگوبرداری شده است.	-۴/۹۳۰	۰/۰۰۰	-۱/۱۳۰
۶	سلسله‌مراتب فضاها در پلان در معماری غرب وجود داشته است	-۱/۸۴۲	۰/۰۷۹	-۰/۵۶۵
۷	ایوان‌های بلند و وسیع از معماری غربی وارد معماری ایران شده است.	-۲/۵۵۲	۰/۰۱۸	-۰/۷۳۹
۸	تزئینات گسترده از نشانه‌های معماری غرب است	۰/۱۴۶	۰/۸۸۵	۰/۰۴۳
۹	ایجاد پلکان در محور اصلی از اصول معماری غرب است	۰/۱۳۲	۰/۸۹۶	۰/۰۴۳
۱۰	نقوش رنگی با اشکال مختلف بر روی سقف از نشانه‌های هنر غربی و اروپایی است	۱/۸۴۲	۰/۰۷۹	۰/۵۶۵
۱۱	وجود سنتوری در ورودی بنا از عناصر غربی می‌باشد	۳/۱۴۸	۰/۰۰۵	۰/۸۷۰
۱۲	استفاده از نقش گل‌لندی در کاشی‌کاری از عناصر تزئینی غربی است.	۳/۷۴۸	۰/۰۰۱	۰/۹۵۷
۱۳	عناصر تزئینی، نمakاری و معماری کارت‌پستالی از نشانه‌های هنر و معماری غربی است.	۷/۱۴۴	۰/۰۰۰	۱/۳۰۴
۱۴	نقاشی دیواری با موضوعات مختلف از نمادهای هنر غربی است.	۰/۵۸۱	۰/۵۶۷	۰/۱۷۴
۱۵	تزئینات درونی ریزفضاها و داخلی بنا از نشانه‌های معماری غربی است.	۱/۱۵۹	۰/۲۵۹	۰/۳۰۴

جدول ۶ نتایج معنی‌داری آزمون تفاوت میانگین گویه‌های ورود عناصر هنر و معماری غرب به معماری عمارت‌های قاجاری شیراز را نشان می‌دهد. بر اساس نتایج این جدول، نگرش پاسخگویان در ۷ گویه از ۱۵ گویه تفاوت معنی‌داری با ارزش آزمون (مقدار میانی اسمی) دارد و در بقیه گویه‌ها افراد به‌طور میانگین نظر موافق یا مخالفی با ورود عناصر هنر و معماری غربی ندارند.

در بین مواردی که معنی‌دار شده است، دو رویه متفاوت قابل‌شناسایی است. در سوالات مربوط به کالبد، میانگین نظر پاسخگویان به‌طور عموم این است که عناصر هنر و معماری غربی وارد معماری باغ عمارت‌ها نشده است؛ درحالی‌که نتایج مثبت تفاوت میانگین در مورد سوالات تزئینی باغ عمارت‌ها حاکی از آن است که اکثر پاسخگویان معتقد بوده‌اند عناصر هنر و معماری غربی در مولفه تزئینی ساختمان باغ عمارت‌ها وارد شده است.

■ سنجش فرضیات

جدول ۷. نتایج تفاوت میانگین مولفه کالبد در پلان با استفاده از آزمون تی یک‌طرفه

مولفه	ارزش آزمون = ۳		
	میانگین	تی	معنی‌داری
کالبد در پلان	۲/۳۲	-۴/۳	۰/۰۰۰
			-۰/۷

با توجه به جدول ۷ نتایج آزمون معنی‌داری تفاوت میانگین مولفه کالبد در پلان از ارزش آزمون (۳) را نشان می‌دهد. بر اساس این یافته‌ها، تفاوت میانگین مولفه کالبد در پلان از ارزش آزمون برابر با ۰/۷- شده است. این علامت منفی گویای آن است که پاسخگویان اغلب نسبت به حضور عناصر هنر و معماری غربی در پلان کالبدی باغ عمارت‌های قاجاری شیراز نگرش مخالف داشتند. نتایج آزمون تی ($T=-0.7$; $sig=0.000$) نیز نشان می‌دهد تفاوت معنی‌داری در سطح ۹۹ درصد در مولفه کالبد در پلان از ارزش آزمون وجود دارد؛ بنابراین می‌توان گفت پاسخگویان معتقدند عناصر غربی چندان در مولفه کالبد در پلان وارد نشده است.

جدول ۸. نتایج تفاوت میانگین مولفه کالبد در نما با استفاده از آزمون تی یک‌طرفه

مولفه	میانگین	ارزش آزمون = ۳		
		تی	معنی‌داری	تفاوت میانگین
کالبد در نما	۲/۸۸	-۰/۵	۰/۵۹۳	-۰/۱

جدول ۸ نتایج آزمون معنی‌داری تفاوت میانگین مولفه کالبد در نما از ارزش آزمون (۳) را نشان می‌دهد. بر اساس این یافته‌ها، تفاوت میانگین مولفه کالبد در نما از ارزش آزمون برابر با ۰/۱- شده است. این علامت منفی گویای آن است که پاسخگویان اغلب نسبت به حضور عناصر هنر و معماری غربی در نمای باغ عمارت‌های قاجاری شیراز نگرش مخالف داشتند. نتایج آزمون تی ($T=-0.5$; $sig=0.593$) نشان می‌دهد تفاوت معنی‌داری در سطح ۹۵ درصد در مولفه کالبد در نما از ارزش آزمون وجود ندارد. با توجه به علامت منفی تفاوت میانگین می‌توان گفت پاسخگویان قائل به حضور عناصر غربی در مولفه کالبد در نما در باغ عمارت‌های قاجاری شیراز نیستند.

البته با توجه به فرضیه ۲ که در این پژوهش مطرح می‌گردد که به نظر می‌رسد امواج نوگرایی متأثر از فرهنگ معماری غرب بر عمارت‌های تاریخی شیراز در دوره دوم قاجار به‌صورت تلفیقی از الگوی معماری زندیه در ساختار کالبدی و فضایی با اقتباس نمادین از عناصر کالبدی معماری غرب و اقتباس شکلی از تناسبات باشکوه معماری ایران باستان بوده است. یافته‌ها بیانگر این است که میانگین جواب پاسخگویان به ۲ گویه (گویه ۲: وجود ستون و سرستون از نشانه‌های غربی است با میانگین ۲/۳۵ و گویه ۷: ایوان‌های بلند و وسیع از معماری غربی وارد معماری ایران شده است با میانگین ۲/۳۶) کمتر از ۳ است؛ اما

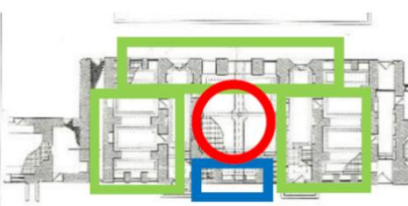
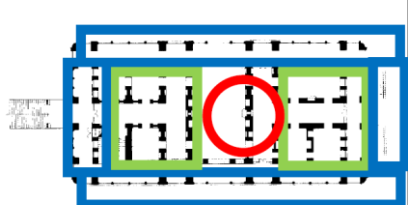
در ۲ گویه دیگر، (گویه ۹: ایجاد پلکان در محور اصلی از اصول معماری غرب است و گویه ۱۱: وجود سنتوری در ورودی بنا از عناصر غربی می‌باشد) میانگین جواب پاسخ‌گویان بیشتر از ۳ است. این نتایج حاکی از این است که باوجود برخی تاثیرگذاری معماری غرب و ورود برخی عناصر معماری در نما و ترکیب حجمی و عناصر این عمارت‌ها از جمله سقف شیب‌دار شیروانی، سنتوری، پله در محور ورودی، بالکن، وجود سرستون‌های نئوکلاسیک غرب، در این دوران کماکان برخی از عناصر معماری در این عمارت‌ها، همچون وجود ایوان‌های ستون‌دار عظیم و باشکوه، از دوران باستان ایران (دوره هخامنشیان و ساسانیان) الگو گرفته شده است؛ همچنین طرح پلان عمارت نارنجستان قوام از پلان عمارت هفت تن شیراز مربوط به دوره زندیه الگو گرفته است. از این رو ساختار معماری این عمارت برگرفته از معماری سنتی ایران (تداوم معماری صفویه و زندیه) است. از این رو فرضیه ۲ این پژوهش تأیید می‌گردد.

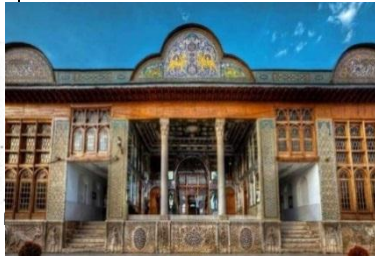
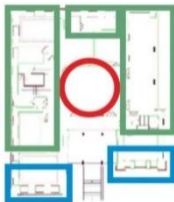
جدول ۹. نتایج تفاوت میانگین مولفه تزئینات با استفاده از آزمون تی یک‌طرفه

مولفه	میانگین	ارزش آزمون = ۳		
		تی	معنی‌داری	تفاوت میانگین
تزئینات	۳/۴۶	۲/۴	۰/۰۲۴	۰/۵

جدول ۹ نتایج آزمون معنی‌داری تفاوت میانگین مولفه تزئینات از ارزش آزمون (۳) را نشان می‌دهد. بر اساس این یافته‌ها، تفاوت میانگین مولفه تزئینات از ارزش آزمون برابر با ۰/۵ شده است. این علامت مثبت گویای آن است که پاسخگویان اغلب نسبت به حضور عناصر هنر و معماری غربی در تزئینات باغ عمارت‌های قاجاری شیراز نگرش موافق داشتند. نتایج آزمون تی ($T=0.5$; $sig=0.024$) نیز نشان می‌دهد تفاوت معنی‌داری در سطح ۹۵ درصد در مولفه تزئینات از ارزش آزمون وجود دارد؛ بنابراین می‌توان گفت پاسخگویان معتقدند عناصر غربی در مولفه تزئینات باغ عمارت‌های قاجاری شیراز وارد شده است.

جدول ۱۰. تحلیل عمارت باغ‌های مورد بررسی پژوهش

نام عمارت باغ	به کارگیری عناصر غرب در بنا	سلسه مراتب فضایی پلان	ریز مولفه‌های تاثیرگذار غرب بر معماری و تزئینات عمارت-باغ
عمارت باغ ارم ۱۳۱۵-۱۲۳۴ ه.ق			سقف شیب‌دار و شیروانی، سنتوری، نرده فلزی، نقاشی لندن کاری، اعلان (اروپایی)، نقاشی رنگ‌روغن روی چوب با موضوع دختران فرنگی
عمارت عقیق‌آباد ۱۲۸۴ ه.ق			سقف شیب‌دار و شیروانی، سنتوری، بالکن سرتاسری، پله‌های تشریفاتی سرستون‌ها کرنتی، استفاده از کنگره‌های کنار بام، نقاشی لندن

کاری، گچ‌بری، فرنگی، کاغذیواری			
سقف شیب‌دار و شیروانی، سنتوری، تزئینات آئینه‌کاری و گچ‌بری، نقاشی لندن کاری، تصاویر زنان با پوشش غرب			عمارت نارنجستان قوام ۱۳۰۵-۱۲۹۰ ه.ق
سقف شیب‌دار و شیروانی، بالکن، تزئینات آجرکاری، نقاشی و گچ‌بری			عمارت منشی‌باشی ۱۳۳۷ ه.ق

در جدول ۱۰ چهار نمونه موردی منتخب از عمارت‌های عصر قاجار در شیراز مورد بررسی قرار گرفت که ردپای تأثیرات هنر و فرهنگ غرب در این عمارت‌ها مشهود می‌باشد. مولفه‌ها و عناصر کالبدی تأثیر پذیرفته از غرب و نیز نمادهای نئوکلاسیک غرب که در نما و پوسته بیرونی این عمارت‌ها همچون سقف شیب‌دار و شیروانی، سنتوری، بالکن، پله‌ها در محور اصلی، قوس‌های کمائی و نیم‌دایره، سرستون‌های کرنتی نمایان گردیده است و همچنین مولفه‌های تزئینی بسیار زیادی که الگو گرفته از هنر غرب می‌باشند تزئینات کلاسیک و واقع‌گرا همچون نقاشی لندن کاری (فرنگی‌کاری)، نقاشی رنگ‌روغن روی چوب با موضوع دختران فرنگی و تصاویر زنان با پوشش غربی، گچ‌بری فرنگی و تزئینات آئینه‌کاری و گچ‌بری پرکار به‌وفور مشاهده می‌گردد که مجموعه این مولفه‌ها نشانگر تأثیرات هنر و معماری غرب بر ابعاد کالبدی و تزئینی این عمارت‌ها می‌باشد.

نتیجه‌گیری

مصادیق هنر و معماری ایجادشده در ایران به تاثیر از غرب که در برهه زمانی این پژوهش صورت گرفت خود انعکاسی از تحولات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی، آن عصر به شمار می‌رود. با توجه به مطالعات و بررسی‌های صورت گرفته می‌توان گفت که با توجه به مدارک و مصادیق بناها در ایران در دوره قاجار تاثیرپذیری فعالی در زمینه‌ی اخذ هنر و معماری ایران از غرب شکل گرفت. هنر دوره قاجار نشان‌دهنده ویژگی اصلی و بنیادین، تاثیر گرفتن و وابستگی به هنر غرب بود. دوره قاجار مبدأ نوآوری‌ها و اجرای اصولی نوظهور در احداث ابنیه به‌ویژه کاخ‌ها بود. تزئینات معماری در دوره قاجار دارای ویژگی‌های منحصربه‌فردی بود مانند: ازدحام نقوش و تنوع بالای رنگ‌ها و ارجح بودن آن به ساختار اصلی طرح، همچنین استفاده از نقوش و تزئینات غربی همانند روکوکو و باروک به همراه عناصر طبیعی همچون گل‌ها و پرندگان مشاهده می‌گردد. نخستین آثار نفوذ هنر غرب در این دوره در تزئینات و نقاشی‌های واقع‌گرا، بام شیب‌دار، سنتوری‌های فاقد مجسمه و تزئینات و قوس‌های نیم‌دایره به‌جای قوس جناغی، دیده می‌شود در این دوران به تقلید از هنر و معماری اروپایی، عناصری همچون سنتوری، بالکن بالای سردر ورودی، نقوش سرستون‌ها، وجود پله روی محور اصلی بنا، پله‌های تشریفاتی، درهای فلزی و نرده‌دار به‌جای درهای چوبی، فرم پنجره و ترکیب‌های حجمی ساختمان تغییر کرد؛ بنابراین همراه با تحولات اجتماعی در ایران، تقلید از معماری اروپایی در این دوران به شکلی کاملاً ملموس آغاز شد که در این دوره، هنر و معماری هم همچون دیگر مظاهر زندگی ایرانیان، تحت تاثیر امواج نوگرایی قرار گرفت. این تغییر جهت اندیشه، در آثار هنر و معماری تجلی پیدا نمود که فرضیه اول این پژوهش «تاثیر فرهنگ معماری غرب بر ویژگی‌ها و عناصر عمارت‌باغ‌های شیراز در عصر قاجار» تأیید می‌گردد. همچنین در دوره قاجار به سبب تحولات گسترده‌ای که در عرصه کلان در سرزمین ایران صورت گرفت، سلیقه هنری حاکم بر دید هنرمندان ایرانی را نیز دستخوش تغییر و تحولات عمده کرد در این دوره شاهد توجه به فرهنگ و تاریخ ایران پیش از اسلام و همانندسازی و الگوبرداری شاهان قاجار از فرمانروایان ایران باستان هستیم به‌واسطه این گرایش، عناصر هنری و فرهنگی پیش از اسلام ایران موردتوجه قرار گرفتند، به‌نحوی که تاثیرپذیری و الگوبرداری از فرهنگ و تمدن پیش از اسلام (فرهنگ و هنر هخامنشیان و ساسانیان) در آثار هنر و معماری دوره قاجار به‌خوبی قابل‌تشخیص است. آراستن بناها با نقوش و نقش برجسته‌هایی با تمثال پادشاهان، شاه و درباریان، از عناصر تزئینی و فرهنگی به شمار می‌آید و نیز ایوان‌های وسیع و عظیم نمایانگر یکی از عناصر معماری که به آثار باقی‌مانده از ایران باستان تاکید دارد. در این میان در عمارت‌باغ‌های ارم و نارنجستان قوام که از نمونه‌های موردی این پژوهش هستند، ایوان ستون‌دار وسیع و عظیم در نمای اصلی مشاهده می‌گردد که ملهم از عناصر معماری ایران باستان (دوره هخامنشیان) می‌باشد؛ و همچنین قابل‌ذکر است که عمارت عقیق‌آباد شیراز که یکی از نمونه‌های موردی این پژوهش به شمار می‌آید، دارای نقوش ارزشمندی است که این نقوش دارای مضامین مختلفی هستند نقوش ایران باستان که معمولاً از نقوش حجاری‌شده دوران باستان الهام گرفته‌اند موضوعات مربوط به صحنه‌های مجالس که برگرفته از نقوش برجسته ساسانی و هخامنشیان است که شامل نقش شکار، نقوش حیوانی، نقش چهره پادشاهان ایران باستان و موجودات ماورایی، نقش چهره پادشاهان و سربازان ایران باستان، نقش جدال و نقش فروهر و گل‌لوتوس می‌باشد که به‌صورت نقاشی‌های رنگی بر روی سقف‌های چوبی این عمارت کار شده‌اند و همچنین نقوش گچ‌بری که به‌صورت نقش برجسته بر روی دیواره‌های ایوان شرقی عمارت شکل گرفته‌اند و نیز نقوش کاشی‌کاری که بر سنتوری ایوان شرقی عمارت نقش بسته‌اند الگو گرفته از نقوش برجسته ساسانی است. همچنین در عمارت باغ نارنجستان قوام که یکی دیگر از نمونه‌های موردی این پژوهش محسوب می‌گردد از راهی بنا با سنگ پوشیده شده و تصاویری از نقش برجسته‌های تخت جمشید حجاری‌شده است که یکی از هنرهای به‌کاررفته در این عمارت است؛ بنابراین در این الگوبرداری بیشترین تاثیرپذیری از فرهنگ و هنر هخامنشیان و ساسانیان به چشم می‌خورد که علت آن را می‌توان در شناخت بیشتر جامعه آن روز قاجار از فرهنگ و تمدن هخامنشیان و ساسانیان دانست. همچنین باستان‌گرایی را می‌توان یکی از نتایج برخورد ایران با تمدن جدید غرب دانست که به دنبال رویکرد روشنفکران ایرانی به تمدن غربی و جست‌وجوی آنان برای درک عقب‌ماندگی جامعه خویش

پدید آمد. روشنفکران برای علت‌یابی این انحطاط و عقب‌ماندگی به سراغ دوره‌ای از تاریخ کشور خود رفتند که به‌صورت یک دوره طلایی با جلوه‌ای بسیار پرشکوه و با عظمت بر ایشان جلوه‌گر می‌شد. لذا رجعت به پیشینه طلایی هخامنشیان و ساسانیان در دوره قاجار به‌وفور در هنر و معماری آثار دیده می‌شود. از طرف دیگر ارتباط با غرب در زمان قاجار شدت یافت و از نظر اقتصادی و فرهنگی کشور تحت نفوذ غرب قرار گرفت بدیهی است که این روابط شامل بسیاری از حوزه‌ها چون روابط فرهنگی، هنری، علوم و فنون می‌شده است به همین سبب دوره قاجار به دلیل همین روابط گسترده با غرب مضامین و شیوه‌های کاملاً غربی را در عناصر هنری و معماری در ابعاد وسیعی گسترش داد و بناهای دوره قاجار اولین بناهایی بودند که عناصر و تزئینات معماری غرب را به‌عنوان سوغاتی از فرنگ در کالبد خود جای دادند؛ بنابراین با توجه به مطالعات انجام‌شده و تحلیل‌های صورت گرفته بر بناهای دوران قاجار می‌توان به این نتیجه رسید دوره قاجار دوره‌ی تضاد ارزش‌ها و اندیشه‌های معمارانه و تنوع در گرایش‌ها و شیوه‌های هنر و معماری است که متأثر از عوامل گوناگون و رویکردهای مختلف سنت و تجدد می‌باشد که بیش از همه در حوزه‌ی هنر و معماری نمود پیدا می‌کند که بر این اساس فرضیه دوم اصلی این پژوهش تأیید می‌گردد. لذا در این پژوهش تأثیرات هنر و معماری غرب در دو حوزه کالبدی و تزئینات در چهار عمارت باغ اشرافی شهر شیراز بررسی شده است. به‌منظور بررسی میزان و عمق تأثیرات هنر و معماری غرب در دو مرحله اقدام به گردآوری داده‌ها گردید. از یک‌سو، با حضور در عمارت‌های منتخب در شیراز و بررسی مشاهده‌ای و مستندنگاری، به ثبت عناصر غربی در ساختمان‌های مذکور پرداخته شد و از سوی دیگر با توزیع پرسشنامه در بین متخصصان معماری، نگرش آن‌ها درباره حضور عناصر معماری غربی در این ساختمان‌ها بررسی گردید. نتایج مطالعه کیفی نشان می‌دهد عناصر غربی از لحاظ کالبدی (برونگرایی، سنتوری و وجود پلکان در محور اصلی) تا حدودی در این عمارت‌ها به کار گرفته شده‌اند. درعین‌حال، بررسی مولفه‌های تزئینات نشان می‌دهد تقریباً کلیه عناصر تزئینی موجود در عمارت‌ها از هنر و معماری غرب تأثیر گرفته و با تزئینات ایرانی تلفیق شده‌اند؛ و نیز با توجه به بررسی نمونه‌های مورد مطالعه و موارد مطرح‌شده می‌توان درباره تأثیر هنر و معماری غرب بر معماری عمارت‌های دوره قاجار بیان داشت که در عمارت‌های ساخته شده در شهر شیراز در عصر قاجار می‌توان بیشترین تأثیر را از الگوهای غربی خصوصاً در تزئینات بناها مشاهده نمود و به‌گونه‌ای بوده است که هرچه به اواخر این دوران نزدیک شده بناها بیشتر به سمت معماری غرب گرایش پیدا کرده‌اند؛ و همچنین نتایج حاصل از مطالعات پیمایشی نیز در مورد مولفه تزئینی کاملاً منطبق بر یافته‌های کیفی است و یافته‌ها نشان می‌دهد پاسخگویان معتقدند عناصر معماری غربی در ابعاد تزئینی عمارت‌های قاجاری موردبررسی کاملاً حضور دارند. بر اساس یافته‌های کیفی و بررسی‌های مشاهده‌ای، از لحاظ کالبدی نیز عناصر غربی وارد معماری این عمارت‌ها شده است. درعین‌حال بررسی‌های تفکیکی یافته‌های آماری نشان می‌دهد متخصصان معتقدند نفوذ کالبدی معماری غربی در عمارت‌های قاجاری بیشتر مربوط به تزئینات و ترکیب حجمی و عناصر ساختمان‌ها بوده و در پلان آن‌ها کمتر قابل‌شناسایی است.

جدول ۱۱. تأثیر مولفه‌های معماری غرب بر نمونه‌های مورد مطالعه (نگارندگان)

نام بنا/ مولفه‌ها	باغ ارم	نارنجستان قوام	عقیق آباد	منشی‌باشی
وجود ستون و سرستون	●	●	●	●
برونگرایی	●		●	●
استفاده فراوان از تزئینات (نقاشی، آینه‌کاری، کاشی‌کاری)	●	●	●	●
ایجاد پلکان در محور	●	●	●	●
نقوش رنگی با اشکال مختلف بر روی سقف	●	●	●	●
سنتوری	●	●	●	●

استفاده از نقش گل لندنی در کاشی کاری	●		●	
عناصر تزئینی، نماکاری و معماری کارت پستالی	●	●	●	●
نقاشی دیواری با موضوعات مختلف	●	●	●	●
تزئینات درونی ریزفضاها و داخلی بنا	●	●	●	●

بر اساس یافته‌های به‌دست‌آمده پژوهش و بررسی‌های مشاهده‌ای میدانی مولفه‌های تزئینی و کالبدی غربی تاثیر گذار بر عمارت‌باغ‌های قاجار شیراز در جدول ۱۱ تبیین گردید؛ لذا می‌توان ادعان داشت که عناصر معماری غربی در ابعاد و مولفه‌های تزئینی عمارت‌باغ‌های قاجار شیراز منتخب، همچون استفاده فراوان از تزئینات (نقاشی، آینه‌کاری)، نقوش رنگی با اشکال مختلف بر روی سقف، استفاده از نقش گل لندنی در کاشی‌کاری، عناصر تزئینی، نماکاری و معماری کارت پستالی، نقاشی دیواری با موضوعات مختلف، تزئینات درونی ریزفضاها و داخلی بنا کاملاً مشهود است و حضور بسیار پررنگی دارند و نیز از لحاظ کالبدی حضور برخی عناصر غربی بر نما یا پوسته بیرونی معماری این عمارت‌ها همچون وجود ستون و سرستون نئوکلاسیک غرب، ایجاد پلکان در محور، سنتوری، مشاهده می‌گردد؛ اما وجود عناصر غربی در پلان این عمارت‌ها کمتر نمایان است؛ بنابراین براساس بررسی‌های تفکیکی مولفه‌ها در جدول ۱۱ می‌توان به این مهم دست یافت که نفوذ معماری غربی بر عمارت‌باغ‌های قاجار شیراز بیشتر مربوط به ابعاد و مولفه‌های تزئینی و ترکیب حجمی و عناصر در نما و پوسته بیرونی این عمارت‌ها بوده و وجود عناصر غربی در پلان آن‌ها کمتر قابل‌شناسایی است.

فهرست منابع

- اکبریان، محمدرضا؛ کلانتریان، سید مرجان و فرزانه یار، حمیدرضا. (۱۳۹۳). *خانه‌های بافت تهران قدیم در دوران قاجار و پهلوی*. اولین کنفرانس ملی شهرسازی، مدیریت شهری و توسعه پایدار.
- انصاری، حمیدرضا و حیدری، عرفان. (۱۳۹۷). *تأملی بر تاثیرات تطور فرهنگ و جامعه ایران در میانه عصر قاجار بر دیوارنگاری (به گواه دیوارنگاره‌های عمارت صارم الدوله کرمانشاه)*. هنرهای زیبا، هنرهای تجسمی، ۲۳(۱)، ۲۸-۱۷.
- بانی مسعود، امیر. (۱۳۹۲). معماری معاصر ایران: در گشایش سنت و مدرنیته. تهران: انتشارات معمار.
- پنجه‌باشی، الهه و دولاب، فاطمه. (۱۳۹۷). *مطالعه ویژگی و ساختار نقوش سردر بناهای کاشی‌کاری شده در شیراز در دوره قاجار*. فصلنامه علمی پژوهشی نگره. ۱۰۵-۱۲۵.
- پنجه‌باشی، الهه و فرهد، فرنیلا. (۱۳۹۴). *مطالعه نقوش مذهبی در کاشی‌های تکیه معاون الملک*. فصلنامه علمی نگارینه هنر اسلامی، شماره ۷ و ۸.
- پوراعتصامی، زهره. (۱۳۹۹). *مقدمه‌ای بر تحلیل تاثیر نفوذ فرهنگی غرب بر معماری مسکونی معاصر ایران در دوران قاجار و پهلوی*. پژوهش در هنر و علوم تخصصی، ۵(۳)، ۶۲-۵۱.
- ثبات ثانی، ناصر. (۱۳۹۱). *مقدمه‌ای بر برخی عوامل تاثیرگذار بر معماری معاصر ایران در فاصله سال‌های ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۷*. ه.ش. معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، ۱۱، ۴۹-۶۰.
- حشمتی، احمدرضا و دولت‌آبادی، فریبرز. (۱۳۹۹). *مقدمه‌ای بر شناخت معماری کاخ‌های تهران در دوره قاجار*. مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۴(۱۴)، ۱۶۷-۱۸۳.
- دانش، جهان؛ موحد، خسرو و تقی پور، ملیحه. (۱۴۰۰). *تبیین مفهوم سلسله‌مراتب شکلی-فضایی در الگوی سکونتگاهی قاجار، نمونه موردی: خانه‌های اعیانی تهران*. نشریه علمی معماری و شهرسازی ایران، ۱۲(۲)، ۲۶۳-۲۵۱.
- زابلی‌نژاد، هدی. (۱۳۸۷). *بررسی نقوش اصیل قاجاری*. فصلنامه هنر، ۷۸(۷۸)، ۱۶۹-۱۴۰.
- زمرشیدی، حسین. (۱۳۹۰). *آموزه‌های معماری ایرانی و ساختمان‌سازی مسکونی از دوره قاجاریه تا امروز*. فصلنامه مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۳.

- زمرشیدی، حسین. (۱۳۹۲). *هنرهای تزئینی و پدیده‌های شگرف گچ‌بری در معماری ایران. شهر ایرانی اسلامی*. ۳۳-۱۹.
- سجادزاده، حسن؛ دریایی، رحمت؛ محمدحسین، ابراهیمی و مصری، سارا. (۱۳۹۵). *تعامل الگوی فضایی مسجد-مدرسه‌های دوره قاجار با معماری وارداتی غرب (نمونه موردی مسجد-مدرسه سپه‌سالار تهران)*. پژوهش‌های باستان‌شناسی، ۷(۱۴)، ۲۴۰-۲۲۱.
- سجادی، فریبرز؛ رستمی، محسن و رستمی، ثریا. (۱۳۹۳). *ریشه‌های تاریخی چالش سنت و تجدد در معماری معاصر قاجار (۱۹۲۵-۱۷۸۵ میلادی)*. نقش جهان، ۴(۲)، ۹۴-۸۵.
- سعادت‌ی خمسه، مهدی. (۱۳۹۶). *بررسی تطبیقی دو الگوی سنتی و غربی خانه در دوره قاجار؛ نمونه موردی: خانه مشکیان عمارت ذوالفقاری زنجان*. مدیریت شهری، ۴۸، ۳۵۰-۳۳۳.
- سودخواه، اسماعیل؛ بلبلیان اصل، لیدا و ستارزاده، داریوش. (۱۳۹۲). *تاثیر ورود مدرنیسم به معماری تبریز در دوره قاجار*. اولین کنفرانس معماری و فضاهای شهری پایدار، ۱۴-۱.
- عطارزاده، مجتبی و اتحاد محکم، سحر. (۱۳۹۲). *خوانش گفتمان کاشی نگاره روایت گر سردر ورودی باغ ارم شیراز*. فصلنامه باغ نظر، ۴۸، ۴۱-۲۶.
- قاضی، سیما؛ دشتی شفیعی، علی و احدی، سعید. (۱۳۹۴). *نگاهی به خانه‌های دوره قاجار تبریز*. اولین همایش علمی پژوهش افق‌های نوین در علوم جغرافیا و برنامه‌ریزی، معماری و شهرسازی ایران.
- قبادیان، وحید. (۱۳۹۲). *سبک‌شناسی و مبانی نظری در معماری معاصر ایران*. چاپ دوم، انتشارات علم معمار.
- کرسول، جان. (۱۳۹۱). *پویش کیفی و طرح پژوهش: انتخاب از میان پنج رویکرد (روایت پژوهی، پدیدارشناسی، نظریه داده بنیاد، قوم‌نگاری، مطالعه موردی)*. ترجمه حسن دانایی‌فرد، حسین کاظمی. انتشارات صفار. ویرایش دوم. تهران.
- کمالی، محمدرضا. (۱۳۸۹). *بررسی معماری دوره قاجار*. دو فصلنامه تخصصی دانش مرمت و میراث فرهنگی، ۵(۴)، ۴۷-۵۴.
- کمالی سروستانی، کورش. (۱۳۸۴). *دانشنامه آثار تاریخی فارس*. چاپ اول، تهران. سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- کیانمهر، قباد؛ تقوی‌نژاد، بهاره و میرصالحیان، صدیقه. (۱۳۹۴). *گونه‌شناسی تزیینات قواره بری در فرم خورشیدی درها (مطالعه موردی: درهای بناهای سلطنتی دوره قاجار)*. نگره، ۳۴(۳)، ۹۵-۱۰۲.
- مشبکی اصفهانی، علیرضا و مشبکی اصفهانی، محمدرضا. (۱۳۹۸). *مقایسه تطبیقی نظام حاکم بر معماری عمارت‌های مسکونی دوران قاجار در تهران و شیراز با نگرش کالبدی*. دو فصلنامه پژوهش در هنر و علوم تخصصی، ۴(۳)، ۴۳-۲۷.
- مقبلی، آناهیتا و گلچین، شیدا. (۱۳۹۳). *تبیین ریشه‌های جریان نقاشی نوگرایی ایران (۱۳۴۵-۱۳۲۰)*. چیدمان، ۶(۶)، ۵۰-۴۰.
- مولفان. (۱۳۵۳). *بارگاه رضوی*. موسسه آسیایی. تهران.
- مومنی، کورش و ناصری، ندا. (۱۳۹۴). *بررسی ابزارها و روش‌های ایجاد حریمیت در خانه زینت‌الملک شیراز منطبق بر آیات و روایات اسلامی*. فصلنامه معماری اسلامی، ۹، ۳۴-۱۸.
- ویولت شکیا، پریا؛ حبیبی، سید محسن؛ طبیبیان، منوچهر و قدیمی قیداری، عباس. (۱۳۹۹). *تبریز مدرنیته و تاثیر آن بر شهرسازی مدرن ایران*. فصلنامه علمی تاریخ اسلام و ایران، ۴۸، ۲۰۸-۱۸۱.
- یاری، فهیمه و هورشناس، راضیه. (۱۳۹۶). *معماری ایرانی و نگرش به رمزاندیشی در طراحی باغ‌های ایرانی: نمونه موردی «باغ ارم شیراز»*. مهندسی ساختمان و علوم مسکن، ۴(۱۱)، ۵۵-۴۹.